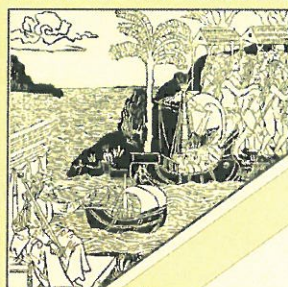
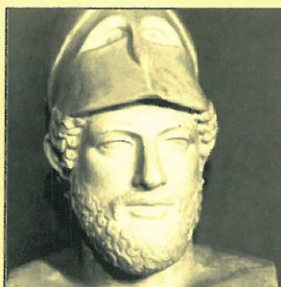
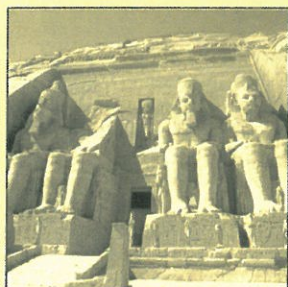


KLIÓ

2023/3

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT



23003>



A tartalomról:
Történelem és identitás
Püspökség a végvidéken
A gázcsővezeték
a külpolitikában

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

Szerkesztőbizottság:

Bárány Attila akadémiai doktor, egyetemi tanár, DE, *elnök*;
Györkös Attila habil. egyetemi docens, DE *főszerkesztő*;
dr. Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF, DE; Kozári Monika PhD
MTA Doktori Tanács; Madarász Imre CSc habil. egyetemi docens, DE,
Reszler Gábor PhD főiskolai tanár, NYE
és Takács Levente habil. egyetemi docens, DE *szerkesztők*.

Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.

A borító Borsi Csaba munkája.

Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.

A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Telefon: 52-512 900/23 096

Kiadja a KLIÓ Alapítvány.

Kuratórium: Solymosi László akadémikus, professor emeritus, DE, *elnök*;
Barta Róbert habil. egyetemi docens, DE
és Pete László tanszékvezető egyetemi tanár, DE.

Megjelent



a Magyar Tudományos Akadémia,
a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézete
támogatásával.

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja:

<http://real-j.mtak.hu/2048/>

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>

(1992/1-től a 2021/3. sz-ig)

e-mail címek: fodor.mihalyne@arts.unideb.hu

erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév középő hónapjában.
Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50.
Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965 (nyomtatott)

ISSN 1588-0958 (online)

TARTALOM

Ókor

- Amanda Jo Coles: Római coloniák a köztársaságkorban és a császárkorban (*Szekeres Csilla*) 3
- Steven Vanderputten – Tjamke Snijders – Jay Diehl: A középkori Liège Európa keresztútján (*Nicholas Paul Tayler*) 8
- Adrian Andrei Rusu: A vár és a kard (*Botha-Lőrincz Adrienn*) 15

Koraújkor – Modern kor

- Antal Molnár: Püspökség a végvidéken (*Demeter Gábor*) 22
- Gabriella Erdélyi – András P. Szabó: Újraházasodás Kelet-Közép-Európában (*Molnár Gyöngy Krisztina*) 33

Legújabb kor

- Nicholas A. Lambert: Gallipoli és nemzetközi kereskedelem (*Fodor Mihályné*) 36
- Susanne Schattenberg: Gázcsővezeték, a külpolitika eszköze (*Reszler Gábor*) 73
- Jason W. Davidson: Szüksége van az USA-nak szövetségesekre? (*Peterecz Zoltán*) 79
- Giovanni Mari: Propaganda a pokolban is (*Madarász Imre*) 87
- Christian Kassung: A húsipar története (*Kárbin Ákos*) 89

Historiográfia

- Stefan Berger: A történelem és az identitás kapcsolata (*Kádár Anna*) 96

A történelem és az identitás kapcsolata

A Cambridge-i Egyetem kiadásában 2022-ben jelent meg *Stefan Berger* professzor¹ historiográfiai témájú kötete, amelynek célja áttekintést adni a történetírás és a kollektív identitások (nemzet, osztály, etnikum, vallás, társadalmi nem) kialakításának főbb kapcsolati pontjairól. A szerző kutatásaiban központi helyet foglal el az identitás kérdésköre, különösen meghatározó a nemzet és a nemzeti identitás fogalmának értelmezése. Egyik legjelentősebb kutatói kezdeményezése – a *Writing the Nation* – a nemzet problematikájának a történetírásban elfoglalt helyét magyarázza. A Bochumi Ruhr-vidéki Egyetem professzora azért fordít hangsúlyt a fent említett kérdésre, mert véleménye szerint az 1980-as évektől kezdődően a nemzeti keretek közötti gondolkodás megerősödésének lehetünk szemtanúi.² A Stefan Berger és a Chris Lorenz által szerkesztett *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*³ című kötet tárgyalja azt a jelenséget, amely szerint az eddig marginálisnak tekintett csoportok a nemzettel és egymással szemben jönnek létre igényt formálva a történetírásban a nemzethez hasonló pozícióra.

1 Stefan Berger a Bochumi Egyetem Társadalmi Mozgalmak Története Intézetének igazgatója, a Ruhr-vidéki Alapítvány elnöke. Kutatásaiban központi helyet foglal el a nacionalizmus és a nemzeti identitás problematikája, továbbá a történetírás, a történetelmélet kérdései. Tanulmányozza a társadalmi mozgalmakat is, különös figyelmet fordítva a munkásmozgalmak összehasonlító történetére, valamint a nehézipar és az ipari örökség kérdésköre is szerteágazó kutatási területének részét képezi. Vö: [<http://www.unrest.eu/prof-stefan-berger/>] [2023. 8. 28.] Stefan Berger professzor pályájáról lásd részletesebben az alábbi interjút: Erős Vilmos: Egy elkötelezett történész. Beszélgetés Stefan Bergerrel, a Bochumi Ruhr-vidéki Egyetem professzorával. *Aetas*, (2019) 34. évf. 2. sz. 120–124. o.

2 Vö: Erős Vilmos: A múlt mint történelem. Elmélkedések Stefan Berger könyve és a *Writing the Nation* sorozat kapcsán. *Aetas*, (2019) 34. évf. 2. sz. 163–172. o.

3 A kötet magyar nyelvű kétrészes ismertetése: Káli Róbert – Törő László Dávid: A nemzet és kihívói: etnicitás, osztály, vallás és gender a nemzeti történelmekben. 1. rész: *Klió*, (2015) 24. évf. 1. sz. 28–4. o.; 2. rész: *Klió*, (2015) 24. évf. 2. sz. 3–10. o.

Stefan Berger *History and Identity* című könyve a fentebb csak vázlatosan említett témaköröket részletesen ismerteti. Tizenkét fejezeten keresztül vizsgálja a XX. század utolsó harmadának történetírói gyakorlatát, amelyek metszéspontja, hogy a vizsgálatuk tárgyához analitikusan közelítenek, elméletközpontúak, amelyekhez olykor más humántudományoktól vesznek át terminusokat és elméleti háttérrel. Bevonnak olyan forrástípusokat, amelyek eddig a történészek érdeklődésén kívül álltak, például bírósági iratokat, inkvizíciós jegyzőkönyveket, egodokumentumokat, anyakönyveket, képzőművészeti alkotásokat. Az elmúlt negyven év történetírásával kapcsolatos vizsgálata – különösen a narrativista, konstruktivista és posztstrukturalista elméletek sokféleségének áttekintése – a kollektív identitások létrejöttére összpontosít.

A bevezető fejezetben Stefan Berger ismerteti az olvasóval a kötet célját, és áttekinti a tudománytörténet azon állomásait, amelyeket az utolsó negyven év történetírói irányzatainak szempontjából meghatározónak vél. A történetírás és a kollektív identitás építése már a felvilágosodás előtt is összekapcsolódott. A XVIII. századot megelőzően a történelem a teológia résztudományaként a vallási identitáshoz kötődött, majd a felvilágosodás hatására a vallástól fokozatosan távolodott, és a történetírás valamint a nemzeti identitás kialakulásának kapcsolata egyre nyilvánvalóbbá vált. Azonban ez a folyamat korántsem jelenti, hogy a nemzeti identitás kizárólagossá vált volna. A szerző foglalkozik azokkal a XX. századi társadalmi konfliktusokkal is, ahol a vallás kulcsfontosságú szerepet töltött be, így megkérdőjelezi azt a tézist, hogy a modernitás korában progresszív szekularizáció volt tapasztalható, amelyben a vallás egyre kevésbé játszott jelentős szerepet a politikai, társadalmi, kulturális folyamatokban.

A XIX. század a történettudomány intézményesülésének korszaka, amikor létrejöttek azok a közösségek, hálózatok, amelyek keretet biztosítottak a professzionális történetírásnak. A szerző önreflexióra törekedve már a bevezető fejezetben megfogalmazza a kötetben többször is visszatérő gondolatot, amely szerint a metodológiai – elméleti keretek szigora önmagában nem biztosítja, hogy a múltól mérvadóan („objektíven”) beszéljen a történész. Véleménye szerint

ennek oka abban keresendő, hogy számos tudományág akadémikusai, vagy az akadémiai diskurzuson kívül tevékenykedő szerzők továbbra is írtak olyan történelmet, amelyek olykor népszerűbbek voltak, és nagyobb hatást gyakoroltak, mint az akadémiai történetírás. A „hivatásos” történészek az előtérbe kerülésüket annak köszönhetik, hogy mind a hatalmi pozícióban lévők, mind az arra törekvők saját megítélésük érdekében keresték a kapcsolatot a nemzetépítő értelmiséggel. A nacionalista szemléletmód a második világháborúban elszenvedett veszteségek miatt elhagyta az európai történetírást. Ugyanakkor 1945 után is volt a történészeknek egy csoportja, akik küzdöttek a hagyományos nemzeti történelmi narratívák stabilizálásáért. A jó nemzeti hagyományok keresése – amelyekre a háború utáni nemzeti identitás építhető – csak részben járt sikerrel, és egyre növekvő kritikával találkozott (6. o.).

Az 1960-as évektől vált elfogadottabbá a nemzeti történelem kritikusabb szemlélete. Emellett Stefan Berger az ún. nyelvi fordulatot, azaz a posztmodern is az értelmezés tárgyává teszi, amelyre a szerző *Jörn Rüsen* német történetfilozófus kozmopolita univerzalizmusával szemben kialakuló irányzatok összeségeként tekint.

Rüsen évtizedeket töltött a humanizmus egyetemes elméletének kidolgozásával, amely összeegyezteti az emberiség értékeit a kulturális diverzitással. A kozmopolita univerzalizmust (a nemzeti – etnikai merev értelmezési kereten túlmutató szemléletet) képviselte, továbbá a történettudomány szigorú módszertanát alkalmazta, és kritikusan fordult a posztsztrukturalizmus, a narrativizmus, a konstruktivizmus és a posztkolonializmus felé. Végző soron azonban ezek a történetelméleti fejlemények megrendítették a történettudomány alapjait, és a teoretikusaik újragondolták a történetírás és az identitáskonstrukciók kapcsolatrendszerét.

Valamennyi irányzat kialakulását a nyelv iránti figyelem indította el, ezért a „diskurzuselemzés”, a „nyelvi fordulat” kifejezések integrálódtak a történészek fogalmi apparátusába. A nyelv szerepének a felértékelődése mellett az irodalom- és a történettudomány egymáshoz való közelítése is jelentős a posztmodern irányzat képviselői körében. A folyamat részletgazdag bemutatását a könyvismertető ke-

retei nem teszik lehetővé, ugyanakkor Stefan Berger professzor értékeléséhez hűen a legmeghatározóbbnak vélt tudósok tevékenységét szeretném röviden áttekinteni.

Ahogy a szerző is fogalmaz, *Hayden White* a történetírást az irodalomhoz hasonlító nézete a történelem, mint diszciplína tudományos természetének megkérdőjelezése. Véleménye szerint mivel a múlt a történészek által nem rekonstruálható, a kutató csak a múlt elbeszélésének a különböző módjai között választhat (13–14. o.). Jelen megállapítás a posztmodern egyik központi gondolatává vált.

A számos példa egyike a „*The History of Memory*” („Az emlékezettörténet”) című fejezet, melyben Berger professzor *Hayden White* tevékenységének hatástörténeti jelentőségére hívja fel az olvasó figyelmét. *James Wertsch* szerint – akinek tevékenységére *White* biztosan hatást gyakorolt – a kollektív emlékezet nem más, mint *schematic narrative templates* (sematikus narratív sablonokon épültek fel), amelyek rendszerezik, strukturálják egyes csoportok emlékeit. A múlt eseményeit ezen sablonok keretein belül rögzítették. Ezentúl *Wertsch* a nemzeti kollektív emlékezettel és identitásteremtő szerepükkel kapcsolatban arról értekezik, hogy a nemzeti irodalom, a szokások, a politika és az eszmék, a társadalmak ezeken a sablonokon keresztül épültek fel (162–163. o.). (A nyelv és a társadalmi valóság múltbeli kapcsolatának komplexitására mutat, hogy a szerző a témát a „*The History of Concepts*” („A fogalomtörténet”, „A koncepciók története”)⁴ című fejezetben átfogóan tárgyalja.)

Hayden White munkásságában centrális helyet foglal el a nyelv és a narratíva múltat alkotó és rendszerező szerepének gondolata. Ezzel az értelmezéssel *Stefan Berger* rokonítja *Michel Foucault* elméletét, aki ragaszkodik ahhoz, hogy a történelem olyan diszkurzív konstrukció, amely maga is a múlt diszkurzív gyakorlatain alapul.

4 A fejezetcím eltérő fordításának az oka, hogy *Stefan Berger* – *Michel de Certeau* nyomán – a gyakorlat szempontjából közelít a fogalmak történetéhez, és egyes kifejezések jelentése között a kifejezést használó szempontjából különbséget tesz. Más egy szó jelentéstartalma, amikor az akadémiai diskurzus keretein belül *fogalomként* vagy a hétköznapi életben *koncepcióként* hangzik el az adott kifejezés. Vö.: *Michel de Certeau: A történeti művelet.* Ford.: Szekeres András. In.: In.: Benda Gyula – Szekeres András (Szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007. 463–512. o.

A szerző White és Foucault elméletének hasonlóságát abban látja, ahogyan az előbb említett történetfilozófusok megkérdőjelezték a történetírás és az identitásalkotás esszenciális formái közötti kapcsolatot. Ugyanakkor Stefan Berger körültekintő elemzése az elméletek különbözőségére is kitér, különös érdeklődést mutatva a két kutató ismeretelmélettel kapcsolatos álláspontja iránt. White ahhoz a hagyományhoz tartozott, amely azt hangsúlyozta, hogy a történelmi tudás a múlt fejleményeinek megértésére épült, míg Foucault ezzel a megállapítással ellentétes pozíciót foglalt el, és nem hitt abban, hogy a történelmi ismeretek e fejlemények magyarázatát szolgálják (18–20., 318. o.).

Az említett narratívák – és a kötetben még számos elmélet – közös pontja, hogy a lezárás felé tartanak, van kezdetük, és végpontjuk a jövőben rejlik. *Mihail Bahtyin* azonban megkérdőjelezte a történelem ilyen jellegű lineáris felfogását. Véleménye szerint a történeti dialógus nem a múlt lezárásához, hanem az elmúlt események nyitottságának újbóli megerősítéséhez vezet. (Bahtyin a polifonikus megközelítést az irodalomtudomány területén dolgozta ki Dosztojevszkij regényeinek elemzésével, amelyet a *Dosztojevszkij poétikájának problémái*⁵ című kötetben összegzett.)

Az imént vázolt folyamat részletes bemutatása a célja Stefan Berger *History and Identity* című könyvének, amelyben a szerző gazdag eszköztárral vezeti be az olvasót a történettudomány paradigmaváltásába, és a tudományterület kortárs kutatási területeibe. A kötet első három fejezete az 1960-as 1970-es években lezajló paradigmaváltást megelőző történetírói irányzatokat ismerteti. Stefan Berger profeszszor az új politikatörténetet, az új gazdaság- és társadalomtörténetet, valamint az új kultúrtörténetet elemzi historiográfiai szempontból. Ezt követően az 1980-as évek óta kialakult legfontosabb részterületeket mutatja be a szerző, kezdve a társadalmi nemek történetével (a magyar szakirodalomban gyakran inkább nőtörténet), majd a történeti antropológia, az emlékeztettörténet, a fogalmak (konceptciók) történetéről ír. A vizuális fordulat, illetve az anyagi kultúra története – a materiális fordulat – is a szerző által körüljárt irányzat, egészen

⁵ Bahtyin, Mihail: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford.: Könczöl Csaba – Szöke Katalin – Hetesi István – Horváth Géza. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

a történetírás transznacionális és összehasonlító megközelítéséig, a globális történelem közelmúltbeli sikereiig.

A „*The New Political History*” („Az új politikatörténet”) című fejezetben a szerző visszatér ahhoz a történettudománytól sokáig nehezen elválasztható gondolathoz, miszerint a történészek legnemesebb feladatuknak tekintik az államok, a kormányok, és az államközi erőviszonyok történetének megírását, valamint rámutat hogy a politikai-történetírás a nemzeti identitás építésével szorosan összefonódott. Ugyanakkor az első és a második világháborút követően az 1960-as és 1970-es években az irányzat kihívásokkal szembesült.

A diszciplínát érintő válságra hosszútávon is megoldást jelentettek az Annales iskola újszerű elméleti és módszertani keretei, hiszen a nemzet- és az államcentrikusságot, a nagy történelmi személyiségek kutatását felváltotta a politikai intézményrendszerek működése iránti érdeklődés, a hatalomgyakorlás sajátosságaira való összpontosítás. A politika az új politikatörténetben konfliktusok által vezérelt rendszerként jelent meg, amely sokféle politikai identitás halmazát hozza létre. A narrativitás- és a diskurzuselméletekre, a politika nyelvére – például Foucault hatására – a politikatörténészek sokkal nagyobb figyelmet fordítottak, amely arra készítette őket, hogy törekedjenek a nyelv hatalmi viszonyt reprezentáló és kollektív identitást alkotó szerepének magyarázatára. Stefan Berger Foucault kormányzásról alkotott elképzeléseit emeli ki, aki felhívta a figyelmet a politikára mint a kommunikációs tér befolyásolására igényt formáló hatalmi intézményre (38–43. o.). A politikatörténet-írás innovatív sajátossága az új elméleti és módszertani keretek alkalmazása, továbbá az új megközelítések mellett a historiográfus értékelése szerint az, hogy már nem kívánja alátámasztani a nemzeti identitást, így az irányzatnak volt lehetősége az újjáéledésre (56–57. o.).

Az 1960-as és 1970-es évek hasonlóan válságos időszakot jelentenek a társadalomtörténet-írás esetében mint amivel a politikatörténet-írás is szembesült. Stefan Berger professzor a kötet második, „*The New Social, Economic and Labour History*” („Az új társadalom-, gazdaság- és munkástörténet”) című fejezetben arra fókuszál, hogy a társadalomtörténet – amelyre széles körben a politikatörténet

utódjaként tekintenek, és egyben a történelemírás legdominánsabb és legnépszerűbb formájaként – hogyan formálta a kollektív identitásokat. A társadalomtörténet-írás kezdeti sikerességének oka abban keresendő, hogy átfogóan és analitikus igényességgel érdeklődött mindenekelőtt a társadalmi, demográfiai és gazdasági folyamatok, valamint a különböző időpontokban és helyeken jelentkező konfliktusok iránt. A történészprofesszor éppen ezért ironikusnak nevezi, hogy a társadalomtörténet-írást egyre több kritika érte, amelyeknek egyike volt a politikatörténetek felől az állítólagos strukturalista determinizmusuk. A marxista történészek egyik prominens alakja, *Tony Judt* kritikája szerint a társadalomtörténetesek összetévesztik a módszert az elmélettel, illetve a társadalomban való létezést statisztikákra és a modernizációra redukálják. A társadalomtörténet egyik fontos vonulatát valóban erősen befolyásolták a *Talcott Parson* és tanítványai által kialakított modernizációs elméletek, amelynek bázisát a (vallás)szociológia egyik klasszikusának, *Max Weber*nek a munkái jelentették. A weberiánus elmélettel szembeni kritikus pozíció oka⁶, hogy alábecsüli az emberi cselekvést (65–67. o.).

A gazdaságtörténet válsága majd átalakulása összefüggésben áll azzal a módszertani változással, amely a gazdasági kérdések értelmezését főként a matematikával és a statisztikával való kooperációban látta. Ennek eredményeként a gazdaságtörténet eltávolodott a „hagyományos” történetírói gyakorlattól, és résztudománnyá vált. Stefan Berger professzor idézi Michel de Certeau észrevételét, amely szerint a történetírásban a számszerűsítés mindenekelőtt az objektivitás illúziójának megteremtését szolgálta (68. o.). A gazdaságtörténet elmozdult a humántudományoktól, és a nyelvhasználat, valamint a fogalmak meglehetősen reflektálatlanok voltak, a történetírás aspektusából egyre régimódibbnak tűnt, amelyben az ember aligha szerepelhetett cselekvőként.

A történelmet „alulról szemlélő” történészek annak érdekében, hogy megtalálják a kapcsolatot a mindennapi élettel, az *oral history* felé (a szóbeli történelemhez) fordultak, mert a hétköznapi tapaszt-

⁶ A weberiánus elmélet magyarországi kutatásokon alapuló cáfolatára lásd: Molnár Attila Károly: *A protestáns etika Magyarországon*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 173–194. o.

talatok visszaszerzéséhez szükséges források megtalálásának lehetőségét látták benne. A mindennapi élet interpretációja – elsősorban a *Clifford Geertz* nevével fémjelzett sűrű leírás gyakorlata miatt – a történeti antropológia résztudományává vált. („A történeti antropológia” című fejezet ismertetésénél a mindennapi élet felé fordulás fontosságára, és az ehhez szükséges új források bevonásának jelentőségére vissza fogok térni, hiszen a történelem és az antropológia összefonódása tudománytörténeti és módszertani szempontból egyaránt figyelmet érdemel.)

A hétköznapi kutatását tűzte ki célul a munkástörténet-írás is, amely a marxi társadalmat leíró elméletekhez több szállal is kötődött, összefüggést keresett – a marxi terminussal élve – az osztályhoz való tartozás, a gazdasági folyamatok változása és az identitás között. A szerző külön fejezetben foglalkozik a társadalmi nemek történetével, amelyben – egyéb kutatási témák mellett – visszatér a munkástörténet-írás eredményeire is. Körüljárja azt a problémát is, amely szerint a nőjogi mozgalmak XX. századi sikeressége elválaszthatatlan a termelésben betöltött szerepüktől. A munkás- és a társadalmi nemek történetével foglalkozó történészek megállapították, hogy az osztályidentitás nemcsak a nemi hovatartozás, hanem az etnikai hovatartozás szerint is kialakulhatott. Az etnikai különbségek nehezítették az osztályszolidaritás létrejöttét, mivel az összetartó fehér munkásosztály gyakran megvédte kiváltságait a nem fehér munkástársakkal szemben (76–77., 116–119. o.).

A „*The New Cultural History*” (Az új kultúrtörténet”) című fejezetben Stefan Berger *Tracey Loughran* gondolatához kapcsolódik, és az 1980-as években kialakuló történetírás irányzatainak (társadalmi nemek története, történeti antropológia... stb.) előzményeként értékeli, ugyanakkor a fejezetben törekszik arra, hogy elkülönítse a századvégi történetírás főbb érdeklődési területeitől.

A kultúrtörténet-írás bemutatását Stefan Berger a kötetben igen gyakran visszatérő gondolatra építve kezdi, és rögzíti, hogy az új kultúrtörténet és a narrativizmus, valamint a diskurzuselemzés viszonya a történetírás és a nemzeti identitásformálás kapcsolatának dekonstrukciójához és ennek eredményeként önreflektívabb gondolkodásmódhoz vezetett.

Metodológiai szempontból a kultúrtörténettel foglalkozó történészek *Wilhelm Diltheyt* tekintik irányadó szerzőnek, aki a hermeneutikai megközelítést a megértésre, nem pedig a magyarázatra építette (83. o.). Az irányzat képviselői közül *Anna Green* konklúzióját is az irányzat meghatározó pontjának tekinti Stefan Berger, hiszen egyike azon kutatóknak, aki a kultúra történetében kereste az egyén(iség) helyét. Ugyanakkor Green is kifejti, hogy természetesen minden egyéniség mindig konstrukció, hiszen az individualitás egy diszkurzív mező szerves része, ahol az egyén egy adott szituáció keretein belül nyilvánul meg (93. o.). Éppen ezért a kultúrtörténet-írás képviselői az identitásépítés helyett az identitás dekonstruálóiaként, önreflexióra törekedve végzik kutatásaikat a szerző konklúziója szerint. Ugyanakkor az irányzat hatástörténete felé fordulva megjegyzi, hogy kialakultak a történetírásnak olyan területei is, amelyek a kultúrtörténet alaptéziseihez visszanyúltak, de ezzel párhuzamosan a kollektív identitás építéséhez, vagy legalább is a formálásához hozzájárultak (103. o.). Például a társadalmi nemek története esetében – amely sok szállal kötődik a kultúrtörténethez – ellentmondásos az identitás(de) konstruálás problémaköre. Egyaránt létezik a XX. században a nemi szerepek átalakulásának jelensége – így a szerző szerint – az identitások merev határainak bizonyos fokú változása, ugyanakkor szintén a XX. században zajlott le a női identitás megerősödése (118–122., 126–127. o.).

A történettudomány „kulturális fordulatához” hasonlóan Berger professzor a „vizuális fordulatot” szintén releváns folyamatként értékeli az identitáskonceptiók értelmezése szempontjából. A „*The Visual Turn*” („A vizuális fordulat”) című fejezetben a historiográfus részletesen bemutatja, hogy az irányzat képviselői hogyan járultak hozzá a nemzeti, osztály-, faji/etnikai, vallási és nemi identitásokról szóló elképzelések átalakulásához, akár a dekonstruálásához is.

A vizuális történészek célja az volt, hogy rekonstruálják a sokféle látásmódot, és azt, hogy az eltérő nézőpontok hogyan kapcsolódnak egymáshoz, valamint az egyes társadalmi és kulturális identitásokhoz. A végtelen számú látószög annak a bizonyítéka, hogy az identitás nem egységes, és nem lehet rögzíteni a képeken keresztül. Így

jelentős mértékben hozzájárultak a történetírás és a kollektív identitásképződések esszenciális formái közötti kapcsolat árnyalásához.

A „*The History of Material Culture*” („Az anyagi kultúra története”) című fejezetben az identitás kérdésköre az előbbiekhöz hasonlóan problematikus. A fejezet egyik alapgondolatát Stefan Berger a kultúrtörténetről és a történeti antropológiáról szóló fejezetekben is érintette (244., 259. o.). Amennyiben a környezethez való alkalmazkodás teszi a kultúra hordozóit azzá, akikként a történész „találkozik” velük, akkor nincs értelme történelmi narratívákat alkotni a változatlan(nak hitt) identitásokról, mivel kölcsönviszonyban vannak a változó környezeti tényezőkkel.

Az anyagi kultúra kutatóihoz hasonlóan a történeti antropológusok érdeklődésében is centrális helyet foglal el a tárgyak vizsgálata, és elsősorban arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen jelentéstartalma volt a használója számára. A „*Historical Anthropology*” („Történeti antropológia”) fejezetben a szerző a kötet minden fejezetére jellemző alapossággal mutatja be az irányzat (eszme)történeti előzményeit. Az 1960-as években Nyugat-Európában a neomarxizmus reneszánszát élte, képviselői igyekeztek az általuk hátrányos helyzetűnek tekintett „osztályok” történetének megismerésére, amelyek ekkor hiányoztak a történelemkönyvek lapjairól. A *microstoria* Olaszországban, az *Alltagsgeschichte* Németországban és számos párhuzamos folyamat ennek az érdeklődésnek köszönhető. Foucault munkássága a történeti antropológia esetében is megkerülhetetlen, hiszen szerteágazó kutatási területeinek egyike a hatalom és a hatalmat gyakorlók hatása a hétköznapi emberek vagy a marginalizált közösségek és egyének életére. Szintén foglalkoztatta, hogy a hatalom jelenléte hogyan befolyásolja egy csoport tagjainak személyközi kapcsolatait.

Módszertani szempontból a történeti antropológia érthető módon főként az antropológiától kölcsönzött eszköztárral és fogalmakkal közelít vizsgálatának tárgyához, külön kiemelendő az interpretív/szimbolikus antropológia képviselőjének, Clifford Geertznek a „sűrű leírása”. Az Annales iskola alapítói (*Lucien Febvre, Marc Bloch*) és a második világháborút követően a folyóirat harmadik generációja

szintén kiemelt figyelmet tanúsított az antropológia iránt, a mentalitás vizsgálatával együtt. *Norbert Elias* szociológus, közép- és koraiújkor kutató civilizációelmélete – amely a *Talcott Parson* nevével fémjelzett modernizációelmélettel ellentétes elemzése a társadalmi változásoknak – szintén nagy hatással volt az irányzatra.

A történeti antropológusok munkáinak ismertetésekor a szerző nagy hangsúlyt fordít az egykori gyarmatokról szóló szerzők munkáira, ennek oka pedig összefüggésben áll az antropológia eredeti alapkérdésével, azzal, hogy mi a kulturális diverzitás oka, ha az ember egy közös fajtól ered. Az antropológiai kutatások a XIX. században az Európán kívüli társadalmakra irányultak, ennek eredményeként a történeti antropológusoknak is a látóterébe kerültek a „nem nyugati” társadalmak. A történelem antropológiai megközelítései rámutattak a múltbeli (európai és azon kívüli) kultúrák megértésének korlátozottságára, és élesebbé tették a múlt és a jelen közötti különbségeket, valamint az irányzat képviselői megállapították, hogy nincs olyan múltbeli kollektív identitás, amely közvetlenül tapasztalható volna a jelenben.

A kötetben a szerző többször is ír a nyugat-európai történetírói gyakorlat és a gyarmatosítás kapcsolatáról, valamint a sokáig létező eurocentrikus szemléletet meghaladó, az Európán kívüli kontinensek történelme, kultúrái, társadalmi iránti fokozott figyelemről. A téma nemcsak a történeti antropológusokat foglalkoztatja, a „*Transnational, Comparative and Global History*” („Transznacionális, összehasonlító és globális történelem”) című fejezetben a szerző egyaránt leírja az irányzat múltbeli és kortárs folyamatokkal kapcsolatos kérdésfeltevéseit.

Stefan Berger a *History and Identity* című kötet zárósoraiban idézi *Andrew Zimmermann* elmélkedését a történelem, az elmélet és a költészet összefüggéséről, aki Heideggert követve azt állította, hogy az írás és a gondolkodás mindig inkább a versírással, mintsem az igazolással, az igazság megállapításával függ össze (309. o.). A kötet egyik legfőbb erénye véleményem szerint, hogy a szerző a kötetben az „objektív igazságok” megfogalmazására való törekvés helyett a célul kitűzött önreflexiót kiválóan megvalósította, és átfogó képet

adott az egyes résztudományok eszmetörténeti előzményeiről, módszertani eljárásairól, és a történettudományban betöltött szerepükről. Emellett a sokszínű, egymással párhuzamosan jelen lévő, olykor egymást kiegészítő történetírói irányzatok gazdag szakirodalmi hivatkozásokkal, nyolcvan oldalas bibliográfiával ellátott interpretációja hosszú távon támpontot ad historiográfiai kutatásokhoz.

Berger, Stefan: *History and Identity. How Historical Theory Shapes Historical Practice* (Történelem és identitás. Miként alakítja a történetelmélet a történetírói gyakorlatot). Cambridge, Cambridge University Press, 2022. 493 o.

Kádár Anna Katalin